

A regényhős Jókai

Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai, Petőfi, Madách Imre és más tragikus sorsú vagy kalandos életű író élete szinte csábító téma az életrajzregény-írók számára. De vajon Jókai életében volt-e annyi feszültség, drámai esemény, amely regényhőssé avatná a nagy mesemondót? Nagy Endre szerint „a legjókaiabb regényalak maga Jókai”.¹ Írtak is róla néhány regényes biográfiát. Az első Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* című (1906) műve, mely a fikció és az esszé határmezsgyéjén foglal helyet. Műnemi hovatartozását írója az *Epilogban* Jókai élete és kora leírásának nevezi, és szabadkozik, hogy „az nem lehetett annyira teljes, részletező és analitikus”, mint régebbi írók életrajzai. (Közbevetjük: analitikus nem lett, de olykor meglehetősen részletező!) Alapos felkészülés után látott neki a munkának, emlékezésekkel és válogatott dokumentumokkal hitelesíti az életrajzot. (Jókainak nincs kiterjedt levelezése!) Szűkség is volt erre, mert *Az én életem regénye* című Jókai-önéletrajz – amint erre Mikszáth több alkalommal utal – megbízhatatlan, „elvész nála a valóság a fantáziában”. Az ő pályaképének viszont alapvető aspektusa a hűség a konkrét tényekhez a kronológiai kötöttség keretében. De szubjektív, némelykor familiáris előadásmódja révén az olvasóval esztétikai viszonyt létesít, könyve tehát elsősorban művészi alkotás és nem értekező próza. Témájának megközelítési módja az elbeszélő diskurzus a szó klasszikus értelmében, ami olykor átcsap anekdotába. A narrációnak ez a módja eleve determinál: az ember élete kerül középpontba, nem a művek elemzése. Ezt egyes korabeli kritikák hiányosságnak rótták fel! Mikszáth még leginkább *Az új földesúr* kapcsán világít rá hőse alkotómódszerére.

BAKÓ ENDRE (1938) dolgozott tanárként, népművelőként, újságíróként. 1990–1999 között a *Hajdú-Bihari Napló* főszerkesztője, korábban az *Alföld* című folyóirat rovatvezetője volt. Utóbbi kötete: *Művek, mesterek, kapcsolatok. Irodalmi dolgozatok* (2022).

1 Nagy Endre: Szini Gyula: Jókai – Egy élet regénye. *Nyugat*, 1928, 12. sz., 893–894.

1.

Mikszáth korán Jókai híve lett, majd személyes kapcsolatba került vele, barátságuk egy-két rövid felhős időszakot nem számítva, töretlen volt. Sokat írt róla, még verssel is köszöntötte (*Jókai Mór, vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg*). Munkássága és főleg személyisége az író élete végéig foglalkoztatta.² Halála után szinte erkölcsi kötelességének érezte, hogy könyvet írjon róla, de személyes élményeivel takarékosan bánik.

Az életrajzi regény (vö. romancée) vivőereje az intimitás, a hős rejtett vagy titkolt életepizódjairól föllebbentett fátyol. Mikszáth is beismeri: „kíméletlenül feltártam hibáit is, nem restelve felhozni intim, homályban lévő és takargatott adatokat, hol azok jellemének és életének megértéséhez magyarázatul szolgálnak”. Fontos a mondat második része: az intimitások nála nem leleplező funkciót töltenek be, hanem a jellemet helyezik tárgyilagosabb megvilágításba. Kivétel talán az az „érdekes epizód”, hogy 1880-ban Tisza Kálmán közbenjárására a király szabadította meg az író 36 ezer forintos adósságától, amit Jókai másfél év múlva tudott meg, s élete végéig titkolta. Némelykor büszke volt rá, máskor bántotta önérzetét. Egyes korabeli kritikusok sértőnek találtak néhány feltárt intimitást. Angyal Dávid szerint Mikszáth nem szerette Jókait.³ Utóbb Király István is úgy látta: „Mikszáth, aki olyan kegyetlenül tudta megbélyegezni Jókai életrajzában kedves írójának meghunyászkodó elvtelenségét, hogy még Jókai nagy irodalmi ellenfele, Gyulai Pál is megbotránkozott rajta...”⁴

Mikszáth hamar beleéli magát Jókai világának miliójébe, egyfajta homogenitás, emberi és világnézeti szervesség jön létre közte és hőse között. Megértéssel bírálja például Jókai lavírozását. A kétkötetes regény huszonhét fejezete az író életének egy-egy lényeges epizódját pertraktálja vagy a kort festi. Ez utóbbiak, különösen a második kötetben, legalább olyan érdekesek, mint Jókai életének krónikája. Bár fölöslegesnek tartja az életrajzírók tüzetes genealógiai vizsgálódását, mégis idézi Nagy Iván Jókai-családtörténetét is, majd ugyanilyen alapossággal eleveníti meg a Jókai család gondtalan komáromi életét a pezsgő kereskedővárosban, ahol a korviszonyokhoz képest élénk társadalmi és szellemi élet folyt. A gyermek Jókait csecsemőkorától szelídnek, kissé gyámoltalannak, visszahúzódónak ábrázolja, majd rajz- és rímelő képessége okán csodagyereknek. Szeretettel kíséri „Móricz kisasszony” fejlődését pápai, kecskeméti diákévein át, kiemelve Petőfi szerepét, mely kezdetben csak érintkezés, mert Jókai szemében volt valami „visszajeszítő” Petrovics egyéniségében. Ez Kecskeméten, ahol Jókai „jogászi sorba lépett”, miközben rajztudását fejlesztette, felol-

2 Rubinyi Mózes: Jókai és Mikszáth. *Budapesti Szemle*, 1916, 165. k., 422–433.

3 Angyal Dávid: Jelentés a Greguss-jutalomról. Első műkritikai évkör (1906–1911). *Budapesti Szemle*, 1913, 122–125.

4 Király István: *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó, 417.

dódott, hiszen (ekkor már) a vándorszínész Petőfi másolta le *A zsidó fiú* című verses drámáját, mert az Akadémia megkövetelte, hogy az idegen kézzel legyen írva. Később Petőfi mamelukjának nevezi Jókait.

2.

A Pilvax-asztal című fejezet a fejlődésregény fontos láncszeme. Jókai végre elhatározza, bár letette az ügyvédi vizsgát, hogy felhagy a prókátorsággal, és író lesz. Szigligetiéknél lakik, ezáltal tágult baráti köre, néha Laborfalvi Rózát is láthatja. Az olvasók, az utókor által ismert Jókai 1848. március 15-én született, „mindaz, ami ővele amott történt, nem léteznék, mintha ő is e napon keletkezett volna”. A márciusi napokat Mikszáth a maga írói közvetlenségével reprodukálja, majd izgalmasan interpretálja Jókai házasságának történetét, ebben a rezonőr szerepét Petőfi alakítja a Jókai-családdal szövetkezve a barátság megszűnéséig. Mikszáth a 23 éves Jókait a 31 éves, „színes kalandokkal telt, pikáns múltú” Róza médiumának tekinti. Úgy véli, Róza ki akarta venni Jókai „csodálatos vakságából” a maga hasznát. Ennek ellenére az akkori közfelfogást túl keménynek tartja, Petőfi álláspontját pedig indokolatlannak.

Jókai nem élvezhette sokáig „azt a csöpp mézet, amit a házasság nyújtott”. Kossuth közvetlen szolgálatába állt, de egy megbízatását nem tudta teljesíteni: nem találkozott Rózsa Sándorral, bár önéletrajzában ezt állítja. A *Közlöny*nél és az *Esti Lapok*nál kifejtett debreceni újságírói tevékenységéről semleges véleményt formál, inkább mentegeti hősét: „neki nem voltak erős meggyőződései”. A radikális szárnyat viszont vérmesnek, felbőszültnek, hazárdőrnek nevezi. Jókai menekülésének és hányódásának ábrázolása kivételes jellemábrázoló és atmoszféra-teremtő képességre vall. Elődje iránti vonzalma ellenére megállapítja, hogy „érzékeny volt és hiú”, politikai szerepet is hiúságból vállalt, de mindvégig vasárnapi politikus maradt. (1869-es győztes választási csatájáról azonban izgalmas képet fest.) Az ő világa az újságírás és az irodalom. E háttér felidézésében Mikszáth néhány sorban frappáns (néha fölényes) portrékat rajzol pályatársakról. Schöpflin is úgy látta: „mindent egy kicsit fölülről néz, különösen az embereket. Talán csak Jókai és Tisza Kálmán azok, akiket kortársai közül önmaga fölébe emelt, önmaga mellé keveseket, a többi mind önmaga alatt látja.”⁵

Mikszáth érzékelteti, hogy kibontakozóban van egy olyan hőfokú kultusz, amit talán egyetlen más magyar író sem élvezett. A nagy munkabírású Jókait mindeközben mind több támadás érte. Mert a *Politikai divatok* valósággal hódítanak, de azt is felülmúlja *Az új földesúr* (1862), melyet Mikszáth Jókai lángelméje legszebb produktumának nevez, de arról nem szól, hogy a könyv sokaknak visszatetszést okozott. '48-as körökben csalódást keltett az is, hogy Jókai kormány-

5 Schöpflin Aladár: *Magyar írók – Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Bp., 1917, a Nyugat folyóirat kiadása, 33.

párti képviselő lett, követte Tisza Kálmán elvbarátját, kártyapartnerét, aki „szögre akasztotta a Bihari Pontokat”.

A delelőre jutott Jókai életében drámai esemény sokáig nem történt, ezért magánélete, otthona, környezete (az öregedő feleséggel), szokásai, utazásai kerülnek terítékre. E utóbbiak közül kiemelkedik Otto Bismarckkal való találkozása. Kapcsolatba kerül a királyi családdal, a királynéval, József főherceggel, Rudolf királyfival, akinek munkatársa lesz *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című impozáns sorozat szerkesztésében. Csendes napjait megtörte felesége (1886), majd Eszter nénye halála, ami alkotói válságba sodorta. Ezen túljutva fény és árnyék kísérté napjait. Fényesen ünneplik ötvenéves írói jubileumát (1894), hetvenedik születésnapját, de megbukik a karcagi választáson, amire gyógyír lehet, hogy Ferenc József kinevezi főrendi házi tagnak. Akik azt várták, hogy ezután jön „az alkonyati szürkület”, nagyot tévedtek. A pletyka beigazolódott: a 74 éves aggastyán megházasodott, elvett egy fiatal színésznőt. Mikszáth osztozik a közvélekedésben: „Minden jobb érzésű embernek fájdalmat, lehangoltságot okozott ez. [...] Mostani nősülése épp olyan abnormis volt, mint az ötvennégy előtti.” Az előzményeket és a családi vitát ízléstelennek tartaná részletesen ismertetni.

E dolgozat nem vállalkozhat a könyv ambivalens fogadtatásának bemutatására, a méltató és az elmarasztaló írások szembesítésére, de Kiss Imre kritikáját nem lehet szó nélkül hagyni. Szerinte a könyv szálnalmas erőlködés, amely Jókainak sem emberi alakját, sem írói karakterét nem képes felmutatni. Hol gyöngének, férfiatlannak, könnyelműnek, gyávának, hiúnak, máskor lángésznek ábrázolja Jókait, a valaha élt emberek egyik legnagyobb példányának. Bírálja a könyv laza stílusát is. Végül plágiummal vádolja Mikszáthot, s idézetekkel bizonyítja, hogy egyes szövegrészeket szó szerint vett át Szabó László *Jókai élete és művei* (1904) című könyvéből.⁶ Mikszáth elismerte, hogy a könyvből változtatás nélkül vett át semleges tartalmú sorokat, melyek nem számítanak szellemi teljesítménynek.⁷

Krúdy Gyula Jókai Mórról

Krúdy fontosnak tartotta író társairól szólni, a legnagyobb szeretettel Jókaiival foglalkozott, a róla szóló írások megtöltenének egy könyvet, nem beszélve

6 Kiss Imre (Miklós Ferenc): Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1907, 507–513.

7 A könyv körül támadt irodalmi botrányt feldolgozta Rejtő István: Az életrajzi regény keletkezése. In *Mikszáthiáda*. Cikkek, tanulmányok. Az MTA könyvtárának közleményei, Bp., 1992, 156–198.

a regényeinek szövegeibe szótt utalásokról.⁸ Ezek is bizonyítják, hogy olvasta, jól ismerte műveit.

Kiss Tamás szerint „A fiatal Krúdy a romantikus Jókai egyeneságú leszármazottja...”⁹ Mi volt az, ami Jókaihoz vonzotta? Bizonyára nem személyiségük hasonlósága. Volt ugyan egy-két közös vonásuk, például a már-már grafomán termelékenység, a pénzzel való könnyelmű bánásmód, továbbá „Menekülnek saját koruktól, s kárpótlásul annak lapos, szürke (sőt Krúdynál olykor egyenesen ocsmány) hétköznapjaiért otthonossá, tündöklővé színezik a múltat.”¹⁰ De Jókai szelíd családi életet élt, Krúdy pedig – ne szépítsük – olykor kicsapongó életmódot folytatott. A legnagyobb különbség azonban írói módszerükben mutatkozott, Jókai műfaja a mesébe hajló epikum a maga természetes naivságával, az igazságba vetett töretlen hitével, Krúdyé a lírai fátyolba vont „gordonkázás”, olykor elégikus, máskor erotikus vagy groteszk hangnemben, rendszerint egy adag szépséggel az élet titkainak megfejtése iránt. Politikai magatartásuk is különbözött: Jókai az 1860-as évektől élvezte a hatalom védte bensőséget, Krúdy pedig szabad szellemű garabonciás maradt élete végéig. A Jókaival foglalkozó írásai, noha különböző műfajt képviselnek – esszék, tárcák, mesék, lírai futamok –, mégis egységbe rendeződnek nagy elődje tiszteletének okán.

Elsőnek 1910-ben foglalkozik vele két írással (*A bujdosó*, *Az öreg Jókai*), utoljára 1930-ban (*Jókai utolsó tánca az úribanda előtt*). Közben megírja *Mesemondások Jókai Mórról* című könyvét.¹¹ Nem komplett életrajzot szimuláló meséskönyv, ahhoz több lényeges epizód hiányzik Jókai életéből. Időrendben haladva kiragad néhány fontos eseményt (pápai, kecskeméti éveit, márciusi szereplését stb.), ezeket kiszínezi, illetve megmásítja a tényeket, alap nélküli meséket is kreál. Például Jókai, természetkedvelő lévén, szeretett télen Balatonfüreden időzni, itt találkozott egy kis csopaki tanítónővel, aki elmeséli megrendítő élet-történetét. Krúdy az ismert tényektől merőben eltérő történetet kerekít az író és Ottika kapcsolatáról, amely – bizonyára a gyermekekre való tekintettel – csupán rokonszenv és nem szerelem. Az *Aranyember* fiktív modelljével, Tímár Mihállyal folytatott hosszas beszélgetése is a fantázia köréből való. Nem tudunk róla, hogy férjhez adta Arabella kisasszonyt. A Jókai édesanyjának és nővérének látogatását elbeszélő fejezet a gazdálkodó, állattartó Jókai-házaspárnál, családias, vidékies miliője folytán szervesen aknázza ki a mese műnemi kritériumait. Ugyanezt mondhatjuk *A Jókai-ház sündisznócskája* című fejezetről. Egy-két kulináris

8 Nagy Miklós: Krúdy és Jókai. *Irodalomtörténet*, 1970/1, 112–120

9 Kiss Tamás: Krúdy Gyula. In *Árkádiában éltünk*. Bp., 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó, 191.

10 Nagy M. i. m.

11 *Mesemondások Jókai Mórról* – A kislányának írta Krúdy Gyula. Bp., 1925, Franklin Társulat kiadása. A könyv valószínűleg két kiadásban is megjelent. Ennek ellenére A magyar írók bibliográfiája vonatkozó, 1905-ös kötete nem tud róla, s általában a Krúdy-tanulmányok sem említik.

utalás sem hiányzik a szövegekből, Jókai halpaprikást főz, a paszulyt malackör-mével haláláig nem unta meg.

Krúdy némelykor kilép a mese dimenziójából, s történelmi megjegyzéseket tesz. Például 1848-ról: „Akkor sem volt mindenki forradalmár, hiába írja manapság a történelem, hogy a lakosság általános elégedetlensége indította meg a lavinát.” Ilyen a Gyulai Pál véleményét elutasító szöveg is! Jókai Laborfalvi Rózával kötött házasságát – a mesehallgatókra való tekintettel – nem részletezi, a második házasságát pedig említés nélkül hagyja. Néhány szakasz témájában megegyezik a *Jókai Mór boldog ifjúsága* című kisregény egyes fejezeteivel, de szövegük más.

Rácsodálkozik Jókainak már gyermekkorában feltűnő kivételes adottságaira, mély megfigyelő képességére. Csodagyerek, de „Móric kisasszony”-nak csúfolják. Szuggerálja, hogy Jókai egyik legnagyobb emberi élménye Petőfi barátsága, akinek már Pápán, Kecskeméten befolyása alá került. Szakításukat azonban elhallgatja. Élénk színekkel festi a Rózsa Sándorral való állítólagos találkozását, majd tardonai magányát és szabadulását. Jókai munkabírásáról szólva hangsúlyozza, azzal gyanúsítják, hogy írkokokat tart a lakásán, azok dolgoznak helyette. Felesége barátnői sok pletykát összehordanak, a legérdekesebb egy hetvenéves vőlegény és egy tizenhat éves leány boldog házasságáról, amely a fiatalasszony korai halálával végződik. Ez Krúdy részéről Jókai öregkori házassága elhallgatásának valamiféle tudatalatti kompenzációja lehet. Ilyen rejtett összefüggések több helyen előfordulnak.

A felesége halála okozta szomorúságot és alkotói kedvetlenséget Feszty Árpádné Jókai Róza (III. Róza) jelenléte és az utazások élményei enyhítik. (II. Róza kimaradt!) A deléltre jutott Jókai gazdag embernek mondhatja magát, különösen a díszkiadásért kapott százezer forint birtokában, de adakozó természetét nem tagadta meg. Ennek kapcsán Schlauch Lőrinc, a híres nagyváradai püspök is szóba kerül, ami nyilván Krúdy váradai emlékei közül tör fel. A Rákóczi-harangról szóló fejezetben pedig debreceni és podolini emlékek dominálnak. Krúdy fontosnak tartotta témakörébe bevonni Jókai barátságát Rudolf trónörökösrel, minek kapcsán szót ejt báróságáról, királyi kitüntetéséről.

A záró fejezet literátus tónust üt meg azáltal, hogy a gyengélkedő Jókainak halála előtt víziói támadnak, álmában megjelenik Petőfi, amit intő jelnek tekint, majd jönnek a szellemalakok, szülei, nevezetesebb regényalakjai, egy hírnök Rákóczi Ferenc áldását hozza Kassáról. Utolsónak a lángoló tekintetű Petőfi tör magának utat a látogatókon keresztül „abban a ruházatban, amelyet Jókai is viselt élete legnagyobb napján...”

Krúdy Gyula: *Jókai Mór boldog ifjúsága* (1925)

A kisregény vagy nagy novella címmel fémjelzett, szerkezetileg időrendbe állított hét fejezetből építkezik. 1843 nyarán két ifjú halad át a Kiskunság vigasztalan útjain Kecskemétről Pestre: Petőfi Sándor és Jókay Mór (ekkor még így

írta a nevét), utóbbi vinné *A zsidófiú* című drámájának kéziratát az Akadémiára. (Krúdy *Zsidó fiúk*ként emlegeti a darabot.) A „farkasnyakú” Petőfi otthonosan érzi magát a tájban, a szőke, nőies Jókay aggodalmasan várja, hogy fedél alá kerüljenek. Minthogy az író alakjai „a táj ritmusában élnek”,¹² az Alföld és a Dunántúl élményének szembeállításával is jellemzi a két fiatal eltérő természetét. A vándorszínész, de már a költői pályán feltűnt Petőfi bölcs tapasztalataival oktatólag bánik társával. (Magabiztossága a cselekmény későbbi szakaszában kissé ellenszenvenné válik.) Útjuk során a különönc Beleznay tanyájához érkeznek, ahol betyárokkal is találkozhatnak, ezért inkább a szabadban éjszakáznak. Krúdy történeteiből nem hiányoznak a romantikus mozzanatok, melyek különösségükkel hatnak, ezáltal fontos komponensei az elbeszélésnek.

Pesti kóborlásai leírása alkalom az elbeszélő számára, hogy helyismeretét és Pest szeretetét csillogtassa. A Hajó utcai földszintes házban „véletlenül” egy színésznőt látnak az ablakban szerepet tanulni. Jókait lenyűgözi a hölgy látványa, visszaoson, és Laborfalvi Róza nevét olvassa. Az epizódot az író saját fikciójának véljük, de ő, kilépve személytelen szerzői státusából, hozzáteszi: „Valószínűleg többször elmentek azon a helyen, ahol most egyiknek a szobra áll – mondja az életrajzíró.” (Krúdy itt Mikszáthot idézi!) A Csigá nevű bormérésbe tartanak, ahol Vörösmarty tanyázik. Az íróvendégek által is benépesített Csigá érzékletes leírása nyilván személyes kocsmai tapasztalatainak visszavetítése a tárgyalt időbe. Nála múlt és jelen gyakran összerosódik, az idő szubjektív dimenzió. Itt is megmutatkoznak fontos erényei: a részletek iránti fogékonysága, továbbá megfigyelő és átképzelt képessége, a tárgyak nemcsak kellékek, hanem stilizált lélettársak: „A (kocsmá) küszöbe jól ki volt koptatva azoktól a nehéz bánatokról, amelyeket ide az emberek megörölni behordtak.” Petőfit itt vadnak, hiúknak ábrázolja, ami ellentmond számos más róla szóló írásának, amelyek a költőt üstökösként tisztelik és legszívesebben „a szívek kalendáriumába” zárnák. Jókay, miközben visszaszökik a Hajó utcába, tanúja lesz, hogy Róza egy rózsaszálat adott ki egy fehér cilinderkalapos úriembernek. Csalódását az odaérkező Petőfi információja tetőzi: Róza eredeti neve Judit, és már két gyermeket szült házasságon kívül.

A Költő sorsa című hatodik fejezet ugrás az időben, 1848-ba érkezünk. A nyitó kép a forradalmat váró Petőfi-házaspárt és Jókait hozza premier plánba. Az író minuciózus stílusa még arra is kitejed, hogy Petőfi a Sas vendéglő aznapi ebédjét (paszuly malackörömmel) isteneknek való eledelnek minősíti. Majd Róza és Jókai Szigligetiéknél indult intim közeledését pertraktálja a házasságig, a valóságos életrajzi tényeket olykor mellőzve: Jókait hol 24, hol 25 évesnek említi (23 éves volt), Rózát 36 évesnek (ekkor 31 éves!).

Krúdy rokonszenve töretlen a feminin vonásokkal bíró, félénk Jókai iránt, amit a stílus finomsága is jelez. Petőfi családi érzései melegek, de a közéletben türelmetlen, Vörösmartyt a forradalom akadályozójának tartja, az ő szemében

12 Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Bp., 1987, Gondolat Kiadó, 148–149.

Laborfalvi Róza vén komédiásné, az író szerint „Érett, ropogó, ragyogó, mint ahogy a drágaköveknek is van bizonyos koruk, amikor a legszebbek.” Sejteti azonban, hogy egzisztenciális megfontolás is motiválja abban, hogy kivetette hálóját a szerelmes Jókai felé. A bonyodalmas egybekelést kissé romantikusabban beszéli el, mint Mikszáth, kidomborítva Petőfi negatív szerepét. A frigy 1848. augusztus 29-én köttetett, amikor a politikai helyzet ismét feszült, de Jókai csak szeptember végén aktivizálja magát Kossuth oldalán. A forradalmi atmoszféra halványabban tűnik fel az elbeszélésben.

Tervezte-e a folytatást, a teljes életút nyomon követését, nem tudjuk. Bizonyára nyereség lett volna!

Szini Gyula: Jókai – Egy élet regénye

Szini Gyula a *Nyugat* 1927/20. számában kezdte regényét közölni, és a folyóirat 1928/7. számában fejezte be. Előhangot illesztett regénye elé, melyet mesének nevez. Ez nagyobb szabadságot enged számára az életrajzi tények tekintetében, a cselekményszövésben sokkal merészebben érvényesül fantáziája. Van azonban egy-két feltűnő tévesztése. Rózát például Jókainál 13 évvel idősebbnek mondja, holott 8 év volt köztük! Jókai tanítványának vallja magát, találkozott is vele személyesen, riportot is írt róla. Mielőtt regényéhez fogott, számot vetett a Gyulai Pál és a Mikszáth Kálmán ítéletével, hogy ti. Jókainak nagy a fantáziája, de gyenge a logikája, illetve naiv ember volt, akit orránál fogva vezettek egész életében. Ezeket ő csak azon a szemüvegen át tudja nézni, amellyel a lángelkek életét és műveit szemlélik. Azon pedig az látszik, hogy élete és írói működése meghaladják az élet mindennapi jelenségeit, titokzatosak, a kortársak számára érthetetlenek. A nagy varázsló el tudta téríteni az emberek figyelmét a maga igazi valójáról. Jókait világirodalmi viszonylatban is a legnagyobb elbeszélők közé sorolja. Eredeti megállapításnak tűnik, hogy erősen orientális, ösztönszerű szálakkal kötődik Ázsiához.

Az elbeszélő perspektíva hagyományos, a narrátor nincs jelen a történetben, személytelenül beszél, illetve beszéltet, bár olykor megszólítja az olvasót (pl. *Az élet charivarijában* című fejezetben). A regény szövege döntően információkat hordozó párbeszédéből szerveződik. Mikszáth után olvasva azonnal feltűnik, hogy mondatfűzése, szókincse, grammatikája (egy-két következtelenséget nem számítva) már a *Nyugat* íróinak színvonalán áll. Kosztolányi szerint „emberei ritkán beszélnek a valóság nyelvét”.¹³ Ez a megállapítás Jókairól írott regényére is áll, teljesen indokoltan: ünnepélyes atmoszférában eszményített hősokeket romantizál. Jelentőséget tulajdonít az előjeleknek, a jóslásoknak: az újszülött csodagyerek, táltos lesz, híres ember. A szülőket „paraszti nyelven” jellemzi: kardos asszony, pipogya a férj. Komárom élénk gazdasági életét hangulatosan festi,

13 Kosztolányi Dezső: Szini Gyula. *Nyugat*, 1917, II, 859–866.

méltatja a kulturális törekvéseket. Pápán és Kecskeméten Jókai fejlődését reprezentálja, amelyben Petőfinek is van szerepe, aki Pápán még Petrovics, Kecskeméten már Petőfi és vándorszínész. A fejezetet egy anekdota színesíti: Petőfi kiváltása szobaasszonyától.

Nagyobb jelentőséget tulajdonít például Jókai első, Asztalos Etelka iránti szerelmének, mint Mikszáth, a „nagyjelenetet” Zsigmond Ferenc – joggal – hamisnak minősíti.¹⁴ Kitüntetett szerepet kap nála Móric otthoni látogatása, pontosabban Weinmüller Franciska estélye, amelyen Czuczor Gergely is szerephez jut, és Petőfit dicséri. Jókai első társasági sikere nyomán „most érezte először varázshatalmát”. Ez, ismerve az ifjú „Móric kisasszony” féltékenységét, lélektanilag bizonyára túlzás. Írónk furcsa helyzetbe hozza Móric édesanyját: miközben ő Etelkát kíséri haza az éjszakában, hazafelé tartva egy árnyék követi. Kiderül, édesanyja az, aki látni akarta saját szemével, hogyan cimborál fia az ellenséggel, lévén Etelka katolikus. A másnap Komáromba látogató Petőfi nem érti, hogy lehet az, hogy valaki szeret egy leányt és szülői parancsszóra lemond róla.

Jókai, Komáromtól és a jogászkodástól elszakadva, immár a *Hétköznapiak* írója, a Petőfiékkal közösen bérelt négyszobás lakás egy szobáját lakja, s ez alkalmat kínál Szini Gyula számára, hogy Petőfinét nem éppen hízelgő módon jellemezze. (Később retusál a képen.) A március 15-ei ünnepséget röviden elintézi, érthető módon nagyobb teret szentel az esti Nemzeti Színházi eseményeknek, azzal a bizonyos kokárdával, melyet Laborfalvi Róza tűzött a szónok mellére. Az öltözői szituáción még halvány pikáns hangulat is dereng. A *Szerellem boldlja* című fejezet két életpizódót fikcionál: Jókai látogatását Laborfalvi Rózánál, ami túlzottan színpadiasra sikeredett, valamint Petőfi és Jókai meghasonlásának kezdetét. De Szini merő fantáziája, hogy Petőfi féltékeny volt Jókaira, azt gondolván, hogy titokban férji becsületére tör. Fantázia lengi körül a Jókai-család élénken előadott látogatását Laborfalvi Róza leányánál, majd Jókai drámai vizitjét Rózánál, amely a leleplezett művésznő nagy monológjával zárul. Szerzőnk Petőfi ágálását azzal magyarázza, hogy féltette a barátságukat „egy sokkal erősebb köteléktől”. Ki tudja? Mindenesetre az utókor csodálkozott, hogy a forradalmár Petőfi milyen makacsul konzervatív a házasság kérdésében. Vagy Laborfalvi Róza híre a színészvilágban sötétebb volt, mint amennyit a közönség tudott?

A debreceni fejezettel tér vissza a szabadságharc atmoszférája a regénybe. Szini az itteni közismert eseményeket röviden, mozaikosan, Jancsó Béla szerint szaggatottan pertraktálja.¹⁵ A tardonai bujdosásból való szabadulását személyesen Haynau kegyének tulajdonítja. Tardonai napjait egy fiktív epizóddal gazdagítja: koldusként betér hozzá X őrnagy, aki a segesvári csatában még látta Petőfit, és olvasta nevét az eltűntek listáján. A hír Jókait lesújtja. Vagyis szakításuk ellenére Petőfi fontos barát volt. E látogatásnak még jelentősége lesz az író

14 Zsigmond Ferenc: Szini Gyula: Jókai. Egy élet regénye. *Napkelet*, 1928, II, 62–64.

15 Jancsó Béla: Egy élet regénye. *Erdélyi Helikon*, 1928, 231–232.

életében: az ő lánya ugyanis Ottilia, később Jókai nevelt lánya, *Az aranyember* Noémija.

Jókai kezdetben korlátozott, de egyre nyiladozó politikai viszonyok között kezdi kiteljesíteni talentumát. Gyarapodó regényírói sikerek, lapalapítások, párbaj, politikai ambíciók, rövid börtön, közeledés a Habsburg-házhoz adják élete tartalmát. Az Erzsébet királynőnél tett látogatás idilli miliője túlsz Jókai romantikáján, a Rudolf trónörökösrel való barátsága viszont nem kap megfelelő hangsúlyt. A regény terjedelmileg egyik kiemelkedő fejezete *A Senki szigete*, amelyben Szini az írónak Ottilia iránt fellobbant szerelmét és a fiatal lány halálát beszéli el érzelmes hangnemben. Az öregkori házassága körül támadt bonyodalmakat egy hosszas képzelte vitával érzékelteti. Vádlója a Társadalmi rend, amely azt képviseli, hogy a nagy egyéniség, a nemzet ideálja nem rendelkezik annyira szabadon az életével, mint a közönséges ember. Védője, a Szabadság, arra hivatkozik, hogy a szerelem mint valami titokzatos, leküzdhetetlen erő jelentkezik nála. Védőirata pedig a száz kötet!

A regény egy helyén Petőfi Orfeusznek nevezi Jókait, s Szini regényesített Jókai-alakja mintha ezt a minősítést illusztrálná. Róza okos zsarnok, de hű feleség, aki méltó társa volt a képzelet világában élő zseniális férjének.

Nagy Endre *Hajnali beszélgetések Jókairól*

című írása 27 hosszabb-rövidebb szakaszban jelent meg a *Nyugat* 1929/4–10. számaiban. Nem regény, nem is tanulmány, ahogy az író maga írja, „célját elvesztett lenne, ha az olvasó holmi rendszeres esztétikai tanulmányt keresne ez írásokban. Szeszélyesen egymásba torlódó megjegyzések ezek, és ha itt-ott a mondatok szövésén az én szegény háziiparom jeleit ismerik meg, már most irtózva tiltakozom a hamisítás vádjá ellen.” Egy régi füzetében találta e jegyzeteket, melyeket egykor a Cholnoky Viktorral való beszélgetései alkalmával spriccerezés közben jegyzett le, és híven akarja visszaadni. A beszélgetéseket egy-két mondatban lehetetlen összefoglalni, mert Jókai ürügyén, követhetetlen asszociációk szövevényéből, profán stílusban bontakozik ki egy sajátos irodalomértelmezés. Summája: „A világ legnagyobb író-zsenije Jókai Mór. Hiszen te tudod, hogy az én bibliám Shakespeare, de ha Shakespeare a próféta, Jókai maga az Adonáj, a héber Elohim, akit egyisten létére azért szólítottak többes számban, mert a többi, apróbb isten mind benne foglaltatik...” Az efféle magasztalást több más helyen ismétli.

Összegzés és kitekintés

A művészregényt többen irodalmi kóklerkedésnek tartják, Juhász Géza Harsányi Zsoltot nyíltan ponyvaírónak minősítette, amiből bírósági per lett. Kétségtelen, nagy emberek (írók, művészek) életének regényes reprodukálása nem visz

közelebb műveik megértéséhez. Ahhoz olyan kivételes toll kell, mint Thomas Manné volt (*Lotte Weimarban*). Az egykori kritika joggal hiányolta még Mikszáth regényéből is Jókai benső életének bemutatását. De Mikszáth nem rendelkezett olyan empátiával, lélektani felvértezéssel, mint amilyenel például Németh László. Veres Péter sem szerette a művészi tárgyú életregényt, Tamási Áront mégis egy Mikes Kelemen-regény írására buzdította, mert emberközelbe állításának egyik módját látta volna benne. Ennek a kritériumnak a Jókai-életregények, különösen a Mikszáthé, megfelelnek.

Egon Schiele: Ülő nő, 1911 (ceruza, akvarell, papír, 446×302 mm, © Szépművészeti Múzeum)